

AKTUAR MOLIYA VA BUXGALTERIYA HISOBI ILMIY JURNALI

Vol. 4 Special Issue | pp. 211-215 | ISSN: 2181-1865
Available online <https://finance.tsue.uz/index.php/afa>

ENERGETIKA KORXONALARI FAOLIYATINI SAMARADORLIGINI TA'MINLASH

Salomova Sarvinoz Salimovna
TDIU mustaqil izlanuvchisi
E-mail: Salomovass87@gmail.com

Annotatsiya. Maqolada mamlakat iqtisodiyotining drayver sohasidan biri hisoblangan energetika tizimi, undagi muammolar, yangiliklar, ishlab chiqarish tendensiyalari, sohadagi ilmiy – tadqiqot ishlarining o‘rni va unga ajratilayotgan mablag‘lar dinamikasi kabilar yoritilgan. Jumladan mamlakat iqtisodiyotida gidroenergetika tarmog‘ining roli, iqtisodiy salohiyati va resurslardan foydalanish samaradorligini oshirish jarayoni tahlili amalga oshirilgan.

Kalit so‘zlar: energetika, sanoat, qayta tiklanuvchi energiya manbalari, ilmiy tadqiqot ishlari, gidroenergetika.

ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ЭНЕРГЕТИЧЕСКИХ ПРЕДПРИЯТИЙ

Аннотация. В статье описана энергетическая система, которая считается одной из движущих отраслей экономики страны, ее проблемы, новости, тенденции производства, место научно-исследовательской работы в отрасли, динамика выделяемых на нее средств. В частности, был проведен анализ роли гидроэнергетической сети в экономике страны, экономического потенциала и процесса повышения эффективности использования ресурсов.

Ключевые слова: энергетика, промышленность, возобновляемые источники энергии, научные исследования, гидроэнергетика.

ENSURING EFFICIENCY OF ENERGY ENTERPRISES

Annotation. The article describes the energy system, which is considered one of the driving sectors of the country's economy, its problems, news, production trends, the place of scientific and research work in the sector, and the dynamics of funds allocated to it. In particular, the analysis of the role of the hydropower network in the economy of the country, the economic potential and the process of increasing the efficiency of resource use was carried out.

Key words: energetics, industry, renewable energy sources, scientific research, hydropower.

Kirish

Energetika sanoati har bir mamlakat iqtisodiyotini drayver sohalaridan biri hisoblanadi. U mamlakatning ishlab chiqarish quvvatini, moliyaviy holatini hamda aholi ehtiyojlarini qondira olish darajasini belgilashda muhim hisoblanadi. Har bir mamlakat energetika sanoatini rivojlantirishga intilib, zamonaviy, texnologik va kundalik vositalarning barchasi mazkur sanoatning nechog'lik ahamiyatli ekanligini ko'rsatib beradi.

Jahon iqtisodiyotining jadal sur'atlarda taraqqiy etishi texnika vositalarining rivojlanishiga mutanosib ravishda energiya manbalariga hamda uning iste'moliga bo'lgan talabga zaruratni oshiradi. Buning ortida milliy iqtisodiyotning nfratuzilmaviy holatini tahlil etganda asosiy jihatlar, ya'ni kapital, mehnat va er resurslari va ulardan foydalana olish, shuningdek texnologik vositalardan foydalanish samaradorligi, innovatsion ishlanmalar bozorining holati va mazkur sohaga qaratilgan loyiha va g'oyalarni tadbiq etishi muhimdir.

Adabiyotlar tahlili

Gidrogeologiya sanoati iqtisodiyoti jahon hamjamiyatida gidroiqtisodiyot termini ostida ilk bora 2004 yilda Jan Mari Martin Amuroks tomonidan gidroenergetika iqtisodiyoti risolasida qo'llanilgan bo'lib, gidroiqtisodiyot deganda suv resurslarit tizimini muhandislik tushunchasi uyg'unligida iqtisodiy boshqaruvni ta'riflagan¹. Resurslar taqsimotining iqtisodiy asosini fransuz muhandis olimi J.Dyupyu tomonidan ortiqcha iste'mol nazariyasida o'z aksini topgan. Unga ko'ra Dyupyu eksploatatsion qurilish uchun xarajatlarni hisobga olish zarurati, shuningdek taklif etilayotgan umumiy gidrotexnik inshootlarni qurollantirishning iqtisodiy samaradorligi va eskpluatatsion sxemalarini asoslab berdi².

Tadqiqot metodologiyasi

Ushbu maqolada mavzu buyicha turli horijiy adabiyotlar o'rganilgan. Amaliy tahlillarda rasmiy statistik ma'lumotlar hamda statistik kuzatish, taqqoslama tahlil, mantiqiy fikrlash statistik jadval va grafik, solishtirma tahlil kabi usullardan foydalanilgan.

Tahlil va natijalar

Bugungi kunda issiqlik va elektr energiyasini ishlab chiqarishda neft, ko'mir (ayniqsa, rivojlanayotgan mamlakatlarda) va yanada ekologik toza tabiiy gaz, shuningdek, issiqxona gazlari chiqindilari nolga teng bo'lgan qayta tiklanadigan energiya manbalari (QTE) bilan faol ravishda almashtirilmogda. Neft iste'molini kamaytirishning muhim usullari transportda neft mahsulotlaridan foydalanish samaradorligini oshirish, shuningdek, ichki yonuv dvigatellari bilan ishlaydigan avtomobillarni elektr transport vositalariga almashtirishdir. Agar bugungi kunda elektr transport vositalari ichki yonuv dvigatellariga nisbatan 20-30% ga arzonroq bo'lsa, prognozlarga ko'ra 2025 yilgacha paritetga erishiladi³.

¹ https://www.hydro21.org/div_media/pdf/pdf_economie_en.pdf

² Дюпюи Ж. О мере полезности гражданских сооружений // Вехи экономической мысли. Т. 1. Теория потребительского поведения и спроса / Под ред. В. М. Гальперина — СПб.: Экономическая школа, 2000—380 с. — С. 28—66. — ISBN 5-900428-48-6 (фр. De la mesure de l'utilite des travaux publics, 1844).

³Sokolov M.M. Dunyoda neftni iste'mol qilish istiqbollari va unga jahon narxlarining dinamikasi. RAS Iqtisodiyot instituti axborotnomasi. № 4. 2019. 108-124-betlar.

Butunjahon energetika kongressining ma'lumotlariga ko'ra, qazib olinadigan yoqilg'ining tasdiqlangan zaxiralari neft ekvivalenti bo'yicha dunyoda 820 milliard tonnani tashkil etadi. 2020 va 2040 yillarda o'rtacha yiliga 3 foizga Xitoy va Hindistonda energiya intensivligining eng tez qisqarishiga erishilishi kutilmoqda. Boshqa hududlarda bu pasayish odatda yiliga 1% dan 2% gacha bo'ladi. Dunyo bo'yicha o'rtacha yillik 2,2% prognoz qilinmoqda ⁴.

Issiqxona gazlarini kamaytirishning eng aniq yechimi qayta tiklanadigan energiya manbalarini, shuningdek, atom energiyasi va tabiiy gazni o'z ichiga olgan kam ifloslantiruvchi energiya o'rnini bosuvchi moddalar ulushini oshirishdir. Biroq, ba'zi mamlakatlar energiya konvertatsiyasi samaradorligini oshirish va atmosferani ifloslanishni oldini olish bilan birga, ko'mir kabi yoqilg'iga tayanishni davom ettirmoqda.

Ta'kidlash joizki, uglevodorodlar yaqin o'ttiz yillikda ham asosiy energiya manbai bo'lib qoladi. Qayta tiklanadigan energiya manbalari davlat tomonidan qo'llab-quvvatlanishi va ayniqsa, shamol va quyosh energiyasiga sarflanadigan xarajatlarning kamligi, elektr energiyasi ishlab chiqarishda uzoq muddat kam ulushligicha qoladi. Qayta tiklanadigan energiya manbalari rivojlanishining sekinlashuvining sabablari energiya ishlab chiqarishning yuqori narxi va o'zgaruvchanligi, saqlash tizimlarining sekin rivojlanishi va mavjud emasligi, elektr energiyasini uzoq masofalarga uzatishda ma'lum qiyinchiliklar, shuningdek, iqlim o'zgarishi bilan bog'liq muammolarning mavjudligidir.

Dunyoda neftni iste'mol qilishning uchta dominant markazi mavjud: Shimoliy Amerika, G'arbiy Evropa va Osiyo-Tinch okeani mintaqasi. Jahon neft iste'molining 50% sanoat rivojlangan yetakchi davlatlar - AQSH, Yevropa Ittifoqi va Yaponiya hissasiga to'g'ri keladi. Neft 2040 yilda taxminan 27% ulushi bilan prognoz davrida dunyo energiya balansining eng yirik manbai bo'lib qoladi, bu gaz va ko'mirdan ancha yuqori (1-jadval).

1-jadval

Yoqilg'i turlari bo'yicha dunyoning birlamchi energiya talabi⁵

Yillar	2020		2040		2020-2040 yillar
	mln.t.e	%	mln.t.e	%	
Energiya turlari					%
Neft	4336	32.6	4836	26.9	11.5
Ko'mir	3732	28.2	3762	20.9	1
Gaz	3204	24.2	4707	26.2	46.9
AES	592	4.4	912	5.1	54.1
gidroelektr stansiyasi	910	6.8	1241	6.9	36.4
QTEM	502	3.8	2527	14	503.4
Dunyo	13 276	100	17 985	100	35.4

Garchi tendentsiyalar energetika sanoati an'anaviy qazib olinadigan yoqilg'i manbalaridan qayta tiklanadigan energiya manbalariga o'tayotganini ko'rsatsa-da, bu o'tishning ko'lami vaqti bilan bog'liq ba'zi savollar hali ham qolmoqda.

⁴ Dunyo Yog ' Outlook 2040. OPEK, Vena, Avstriya, 2018, 412p (www.opec.org).

⁵ BP Energy Outlook 2018 nashri. 125 b.

Darhaqiqat, qazib olinadigan yoqilg'iga investitsiyalar keskin kamayganiga qaramay, so'nggi yillarda ushbu segmentda hali ham sezilarli faollik kuzatilmoqda. 2020 yil oxirida Abu-Dabi Milliy neft kompaniyasi global konsorsium bilan 38 ta gaz quvuriga huquqlarni ijaraga beradigan 20,7 milliard dollarlik energiya infratuzilmasi shartnomasini e'lon qildi va shu yilning may oyi o'rtalarida Bahrayn Neft Kompaniya (BAPCO) 2022 yilda yakunlanadigan 6 milliard dollarlik modernizatsiya dasturini olg'a surmoqda. Shu bilan birga, uglevodorodlarni diversifikatsiya qilishga qaratilgan sa'y-harakatlarga qaramay, Saudiya Arabistonining Davlat investitsiya jamg'armasi 2020 yilda neft sanoatiga qariyb 2 milliard dollar sarmoya kiritdi ⁶.

Bugungi kunda innovatsion ishlanmalarga yetakchilik qilayotgan va ularni faol joriy etayotgan energetika sektori korxonalarining ulushi qariyb 10 foizni tashkil etadi. Evropaning rivojlangan mamlakatlarida, AQSh va Yaponiyada bu foiz ancha yuqori - taxminan 80%, bu ularga bozorda aniq raqobatdosh ustunliklarni kafolatlaydi Bu bilim talab qiladigan mahsulotlar eksportining umumiy hajmida AQSH (39%), Yaponiya (30%) va Germaniya (16%) ulushi yuqori ekanligini ko'rsatadi. Shu munosabat bilan mamlakatimiz korxonalarining innovatsion faolligini oshirishda davlatning muhim o'rnini, bu sohaga ko'proq va muntazam sarmoyalarni kiritishni talab qiladi.

Elektr energetikasi sohasini innovatsion rivojlanish yo'liga o'tishi muhim jarayon hisoblanadi. Har bir innovatsion tizim modelining uni boshqalardan ajratib turadigan o'ziga xos imkoniyatlariga qaramasdan, har doim energetika sanoatining o'ziga xos xususiyatlaridan kelib chiqadigan umumiy xususiyatlar mavjud. Ulardan eng muhimi esa ilmiy-tadqiqot ishlariga sarflanadigan xarajatlar hajmi bilan belgilanadigan sanoatning past bilim intensivligidir. Masalan, jahonning 100 ta yetakchi bilim talab qiluvchi korxonalari uchun ilmiy-tadqiqot va ishlanmalarning o'rtacha qiymati umumiy qiymatning 6% ni tashkil etsa, energetika sohasida bu ko'rsatkich 0,5% ni tashkil qiladi.

AQSH, Xitoy va Germaniya ilmiy-tadqiqot ishlariga sarflangan mablag'lar bo'yicha yetakchi davlatlardir. Rossiya o'rtacha 1,1 milliard dollar ajratsa, Qozog'iston va O'zbekistonda esa past dinamika kuzatilishimiz mumkin ⁷.

2-jadval

Energiya sohasidagi ilmiy-tadqiqot ishlariga ajratilgan mablag'lar (milliard dollar)⁸

	Mamlakat	2012 yil	2013 yil	2014 yil	2015 yil	2016 yil	2017 yil	2018	2019	2020
1	AQSH	2.7	2.7	2.7	2.8	2.8	2.9	3.0	3.2	3.5
2	Xitoy	1.8	1.8	1.9	1.8	1.9	1.9	1.9	3.2	2.4
3	Germaniya	2.9	2.8	2.9	2.9	2.9	3.0	3.1	3.2	3.1
4	Italiya	1.3	1.3	1.3	1.3	1.4	1.4	1.4	1.5	1.5
5	Avstriya	2.9	3.0	3.1	3.0	3.1	3.1	3.1	3.1	3.2
6	Rossiya	1.0	1.0	1.1	1.1	1.1	1.1	1.0	1.0	1.1
7	Kanada	1.8	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.7	1.6	1.7

⁶ <https://oxfordbusinessgroup.com/news/covid-19-impact-energy-sector-year-review-2020.1012.2020>.

⁷ www.edf.com

⁸ https://drive.google.com/file/d/1kG3vwzCPII0PYcDyReGsmVw_STEFvaY/view

8	Turkiya	0,8	0,8	0,9	0,9	0,9	1.0	1.0	1.1	1.1
9	Qozog'iston	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1
10	O'zbekiston	0,2	0,2	0,2	0,2	0,2	0,1	0,1	0,1	0,1

Butun dunyoning zamonaviy energetika sohasida yirik kompaniyalar va transmilliy korporatsiyalar o'z faoliyatiga yashil rivojlanish tamoyillarini joriy qilmoqda. O'z navbatida, yashil rivojlanish yo'lini tanlagan mamlakatlar xalqaro tashkilotlar, ishbilarmon doiralar hamda xorijiy investorlar va kreditorlar e'tiborini tortmoqda. O'zbekistonning yashil iqtisodiyotga o'tishi jahon hamjamiyati uchun muhimdir.

Xulosa va takliflar

Elektr energetikasi O'zbekiston iqtisodiyotining asosiy tarmog'i bo'lib, bu soha davlat uchun strategik ahamiyatga ega. Iqtisodiyotning boshqa tarmoqlarining tegishli o'sish sur'atlari, ular ishining barqarorligi va elektr ta'minoti uning holati va rivojlanishiga bog'liq. O'zbekiston energetika siyosatining asosiy maqsadi tarmoqning mavjud ishlab chiqarish, ilmiy-texnik salohiyatidan keng samarali foydalanish, davlat tomonidan 2030-yilgacha va undan keyingi davrga mo'ljallangan elektr energetikasini rivojlantirishning eng ustuvor yo'nalishini, iqtisodiy o'sish va aholi turmush sifatini yaxshilash uchun barqaror energiya ta'minotini ta'minlashdan iboratdir.

O'zbekiston neft, ko'mir, tabiiy gaz kabi tabiiy resurslarning ulkan zahiralari ega mamlakatdir. 2019-yilda O'zbekiston jami ishlab chiqarishda tabiiy gazning 20,1 foizini, jami energiya eksportida bu ko'rsatkich 98,2 foizini, birlamchi energiya ishlab chiqarishda esa tabiiy gazning 91,3 foizini tashkil etdi. Lekin shunga qaramay, ichki talabning yuqori sur'atlarda o'sishi bilan O'zbekiston neft, ko'mir, gaz kondensati, elektr energiyasi va neft mahsulotlarini import qilishga majbur.⁹

O'zbekistonning energetikani rivojlantirish strategiyasining asosiy maqsadi uzoq muddatli istiqbolda barqaror iqtisodiy rivojlanishga erishish, shuningdek, O'zbekiston 2018-yilda ratifikatsiya qilinishi munosabati bilan qabul qilingan Parij kelishuvi maqsadlariga erishish istagidan iborat. Konsepsiyaning asosiy maqsadi aholining elektr energiyasiga bo'lgan o'sib borayotgan talabini qondirish va energetika tarmog'ining rivojlanishini ta'minlashdan iborat.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 02.12.2022 yildagi PQ-436-son qarori.
2. . Грант Д., Уильямсон И., 1999 г. Батерстская декларация об управлении земельными ресурсами в интересах устойчивого развития. Fédération Internationale des Géomètres, публикация FIG № 21.
3. (www.opec.org).
4. https://www.hydro21.org/div_media/pdf/pdf_economie_en.pdf

Copyright: © 2024 by the authors. This work is licensed under a Creative Commons Attribution-4.0 International License (CC - BY 4.0)

⁹ 2030-yilgacha O'zbekiston Respublikasining "yashil" iqtisodiyotga o'tishiga qaratilgan islohotlar samaradorligini oshirish bo'yicha chora-tadbirlar to'g'risida O'zbekiston Respublikasi Prezidentining qarori, 02.12.2022 yildagi PQ-436-son